

УДК 371.134+37.035.6:78(07)

Валентин Купчик

ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ЗАСОБАМИ МУЗИКИ

Музика є історично потужним засобом впливу на суспільство. Тому використання такого ресурсу є стратегічним у вихованні молоді, а значить і вихованні суспільства в цілому. У статті розглядається досить важлива й актуальна проблема сьогодення – виховання національної свідомості майбутнього вчителя. Аналізуються підходи вітчизняних та зарубіжних науковців до визначення сутності національної свідомості, з'ясовується її структура та співвідношення з національною самосвідомістю. Висвітлюється роль музичного мистецтва як засобу виховання національної свідомості.

Ключові слова: національна свідомість, національна самосвідомість, музика, музичне мистецтво.

Музыка является исторически мощным средством воздействия на общество. Поэтому использование такого ресурса является стратегическим в воспитании молодежи, а значит и воспитании общества в целом. В статье рассматривается достаточно важная и актуальная проблема сегодняшнего дня – воспитание национального сознания будущего учителя. Анализируются подходы отечественных и зарубежных ученых к определению сущности национального сознания, выясняется ее структура и соотношение с национальным самосознанием. Освещается роль музыкального искусства как средства воспитания национального сознания.

Ключевые слова: национальное сознание, национальное самосознание, музыка, музыкальное искусство.

Music is historically a powerful influence on society. Therefore, the use of such a resource is strategic in the education of youth, and therefore the education of the society as a whole. In our time, the time of revival of Ukrainian national-conscious person need to understand the invaluable role of the musical heritage of the Ukrainian people and apply these achievements in the present. The author of the article lighted up very important and actual problem of nowadays – training of national consciousness of future teachers. The approaches of domestic and foreign scientists to determination the nature of national consciousness were analyzed, its structure and relationships with national self-consciousness was shown. The role of musical art as the instrument of education of national consciousness was emphasized. Musical art should take one of the priority seats in educational process in universities.

Key words: national consciousness, national self-consciousness, music,

musical art.

Актуальність статті полягає у висвітленні ролі музичного мистецтва як засобу виховання національної свідомості.

В сучасну добу – добу відродження духовності нації, виникає проблема формування інституту національних цінностей. З огляду на це використання музичного мистецтва у вихованні національної свідомості майбутнього вчителя стає найбільш перспективним та актуальним.

Музика є історично потужним засобом впливу на суспільство. Тому використання такого ресурсу є стратегічним у вихованні молоді, а значить і вихованні суспільства в цілому. В наш час, час відродження українця, як національно-свідомої особистості необхідно розуміти неоцінену роль музичної спадщини українського народу та застосовувати ці надбання у сьогоденні. Також необхідно розуміти, що музика, як інструмент впливу на особистість, може використовуватись і як засіб руйнації патріотизму, людяності, духовності тощо. Дуже важливо на державному рівні мати систему формування ціннісних орієнтацій у сучасної молоді.

Проблему виховання національної свідомості розглянуто в дослідженнях провідних науковців (І. Бех, І. Бичко, Й. Вирост, О. Докуніна, В. Жмир, І. Зязюн, І. Касьянов, В. Кремень, С. Кримський, І. Курас, В. Кузь, М. Пірен, Ю. Руденко, З. Сергійчук, М. Стельмахович, К. Чорна та ін.).

Слід зазначити, що різним аспектам національної свідомості присвячені дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних учених – В. Андрущенко, Дж. Армстронга, Ю. Бромлея, М. Боришевського, Е. Вільсона, М. Вівчарика, Б. Гаврилишина, Е. Гелнера, М. Головатого, Л. Дробіжевої, Е. Сміта, Р. Шпорлюка та ін. В роботах цих вчених проведено соціально-філософський аналіз досліджуваного феномену, здійснено спробу визначити національну свідомість, простежити її історичний розвиток.

Розглянемо деякі визначення «Національна свідомість». Національна свідомість – це сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, в яких виявляються особливості життєдіяльності націй та етносів.

Складові національної свідомості:

- сприйняття оточуючого світу та ставлення до нього;
- усвідомлення національно-етнічної належності;
- ставлення до історії та культури своєї національно-етнічної спільноти;
- ставлення до представників інших націй і національностей;
- патріотичні почуття та патріотична самосвідомість;
- усвідомлення національно-державної спільноти.

Виокремлюють два рівні національної свідомості:

- 1) буденна свідомість – багаторівневе, багатогранне, суперечливе і

рухливе утворення, що є результатом синтезу природно-біологічного і соціального розвитку багатьох поколінь представників національно-етнічної спільноти.

До структури буденної свідомості належать:

– повсякденні потреби, інтереси, система цінностей, установок, почуттів і настроїв і т. ін., які виявляються у національному характері людей;

– звичаї та традиції, в яких закодована соціальна пам'ять народу і які виступають нормативами його діяльності, передаючись із покоління в покоління;

2) теоретична свідомість – узагальнена, науково обґрунтована, соціально-політично зорієнтована система поглядів про життєвий шлях, місце і цілі розвитку нації.

Структура теоретичної свідомості містить:

– норми, цінності та зразки поведінки представників певної національно-етнічної спільноти;

– ідеологію нації;

– національну ідею.

За змістом національна свідомість виступає діалектичною єдністю загальнолюдського і національного, в якій загальнолюдське виявляється у неповторному бутті нації.

Основою національної свідомості виступає національна самосвідомість. М. Й. Боришевський визначає національну самосвідомість як «усвідомлення особистістю себе часткою певної національної (етнічної) спільноти та оцінку себе як носія національних (етнічних) цінностей, що склалися в процесі тривалого історичного розвитку національної спільноти, її самореалізації як суб'єкта соціальної дійсності».

Національна самосвідомість – це «відносно стійка, усвідомлена, що переживається як неповторна, система уявлень індивіда про себе як про представника певної нації» (А. С. Баронін).

Національна самосвідомість – це сукупність поглядів, знань, оцінок, ідеалів, що відображають специфічний зміст, рівень і особливості уявлень представників національної спільноти про минуле, сучасне і майбутнє свого розвитку, про місце та призначення серед інших спільнот і характер взаємовідносин з ними. Національна самосвідомість відображає ступінь засвоєння елементів загальнонаціональної свідомості окремими представниками нації.

Виокремлюють два рівні національної самосвідомості:

1) низький (досить часто підсвідомий) – емоційно відчужене співпереживання власної єдності з іншими представниками етнічної спільноти (етнічна ідентичність);

2) високий – раціональне, глибоке усвідомлення національної належності (національна ідентичність).

Національна ідентичність – це усвідомлення людиною власної належності до певної національної групи, що має свою назву, власну історичну територію, спільні міфи, історичну пам'ять, спільну масову громадську культуру, свою мову, спільну економіку, однакові для всіх юридичні права та обов'язки.

До структури національної ідентичності як складової національної самосвідомості належать три компоненти: 1) когнітивний – знання про національну спільноту та знання про себе як члена даної спільноти; 2) емоційно-оцінний – національна самоповага чи зневага, національна гордість чи сором та ін.; 3) поведінковий – відповідні дії та вчинки, що зумовлені двома попередньо згаданими компонентами.

Важливими психологічними механізмами формування національної самосвідомості виступають національна ідентифікація та рефлексія.

Розвиток національної самосвідомості передбачає появу таких національних почуттів: почуття любові до своєї Батьківщини, свого народу, національної культури і рідної мови; почуття причетності до долі свого народу, своєї країни; почуття національної гордості чи національного невдоволення; готовності й волі до здійснення національної мети.

Отже, національна самосвідомість – це самоусвідомлення та самооцінювання власного «Я» як представника певної національності, свідомого та активного виразника національних інтересів, невід'ємної частки свого народу, його національного духу і долі [5].

За Е. Смітом «Національна свідомість» (ідентичність) – це насамперед уявлення про себе, як про національну спільноту, про націю. Коли особистість вважає себе частиною такої спільноти й усвідомлює особливі відмінні риси даної спільноти, можна стверджувати факт існування національної свідомості (ідентичності). Тут ідеться не лише про відокремлення «ми» від «не ми». Національна свідомість набагато складніший феномен.

Ентоні Сміт пропонує такі параметри, присутність яких у суспільній свідомості свідчить про наявність національної ідентичності:

1. Історична територія, або рідний край.
2. Спільні міфи та історична пам'ять.
3. Спільна масова громадська культура.
4. Єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів суспільства.
5. Спільна економіка, можливість вільно пересуватись у межах національної території» [7, с. 34.]

Якщо ми приймаємо аргументи Е. Сміта, то можна припустити, що наявність національної ідентичності є свідченням існування нації.

Польська дослідниця Т. Хінчевська-Геннелъ пропонує таке визначення: «Національна свідомість – це соціально-психологічний феномен, характерний для особистостей чи груп людей. Це прояв існування нації на певному етапі її розвитку, й водночас – необхідна умова її існування.

Національна свідомість формується під впливом таких чинників, як належність до мовної спільноти, історичні традиції (у тому числі правові і звичаєві), релігія; потреба у створенні народного героя (моральної ідеї); територіальна спільність; прагнення незалежної державності. Жоден із цих чинників не є абсолютно необхідним, водночас наявність одного чи двох із них не є достатньою. Всі вони можуть змінюватися з часом» [1]. Зауважимо, що згадані «чинники», або складники, національної свідомості частково збігаються з тими, про які згадує Е. Сміт, однак польська дослідниця не бере до уваги той факт, що вони водночас можуть бути складниками етнічної свідомості, не пояснює, як і чому вони стають національними.

Л. Нагорна пропонує розуміти національну свідомість (ідентичність), по-перше, як комплекс етнонаціональних факторів, які становлять основу класифікації особи або групи на ґрунті відчуття історичної індивідуальності, самотності даної спільноти, прихильності до національних цінностей; по-друге, як відчуття належності до політичної нації [6.]

На думку М. Джунусова, національна самосвідомість виражається в усвідомленні нацією себе як суспільного цілого, відмінного від інших національностей. Дослідник вважає, що однією із сутнісних характеристик національної самосвідомості є вживання її представниками єдиної назви (етноніма) [3, с. 233].

Н. Джандильдін наголошує на значній ролі соціальних елементів у функціонуванні національної свідомості і підкреслюючи, що «це є, по суті, пізнання нацією своєї власної соціально-етнічної сутності, усвідомлення нею того, яке місце і становище вона займає чи може займати в системі міжнаціональних відносин, яку справжню роль відіграла чи може відіграти в історії людства, а також усвідомлення свого природно-історичного права на вільне і незалежне існування поряд з іншими подібними спільнотами» [2, с. 34].

Отже, розглянувши підходи до визначення національної свідомості, доходимо висновку, що поняття «національна свідомість» досі залишається методологічно суперечливим, оскільки має семантичну розмитість. Особливе значення в контексті з'ясування сутності цього поняття має уточнення співвідношення національної самосвідомості з національною свідомістю, оскільки у науковій літературі спостерігається їх недостатньо чітке визначення, ототожнення і, навіть, підміна, що створює значні труднощі в пізнанні цього суспільного феномену.

Але багато питань щодо формування національно свідомої особистості саме засобами музичного мистецтва залишилися недостатньо вивченими.

Мистецтво – це особливий вид духовно-практичного освоєння дійсності за законами краси. Особливість цього освоєння полягає в тому, що воно виступає в художньо-образній формі, і визначається в тому, що: за

його допомогою людина здатна сприймати світ, що оточує її у цілісності; воно може проникати в найпотаємніші куточки людської душі, хвилювати й робити людину величною; воно безпосередньо контактує з емоційною сферою особистості, найбільш рухливою та пластичною сферою людської психіки; за допомогою мистецтва ідея втілюється в такій формі, яка збуджує емоції, активізує уяву, викликає особливі переживання, які називають естетичними, або художніми.

Художні емоції виникають лише при зустрічі з соціально-історичним, вагомим, важливим для багатьох. Вони є наслідком не механічного, пасивного, а неодмінно творчого сприймання, яке підносить людину, розвиває її уяву та інтелект. Взаємодія почуттєвої та інтелектуальної сфер під час сприймання твору мистецтва надає враженню особливої сили. Тому визнають такі функції мистецтва: суспільно-перетворювальну, пізнавально-евристичну, художньо-концептуальну, передбачення, інформаційну та комунікативну, виховну, навіювання, естетичну, гедоністичну [8, с. 168–169].

Музичне мистецтво, впливаючи на емоційну сферу людини, її почуття, повинно привертати її думки й волю на досягнення ідеалу. Воно володіє низкою рис, які виділяють його як особливу форму людської життєдіяльності. У своєму змісті твори музичного мистецтва виражають думки й почуття людей. Твори музичного мистецтва мають на меті поєднання в собі певних соціальних цілей: соціальну дію на людину, можливість дати їй естетичну насолоду, принести радість спілкування з мистецтвом і викликати відповідну реакцію почуттів і думок, залишити слід у духовному світі особистості, тобто закликати суспільство не тільки до відображення, а й до перетворення світу. Тому стає цілком незаперечним вплив музики на формування різних сторін особистості, включаючи й національну свідомість. А через спілкування з народною музикою людина глибше пізнає його історію, трансформовану в думи, пісні тощо, розкриває невідомі сторінки культури свого народу, живиться його духовними здобутками [4, с. 138].

Серед різновидів мистецтва музика як осередок істинного, прекрасного, доброго повинна стати еталоном у справі художньо-естетичного виховання молоді (зокрема студентської), створити умови для інтенсифікації всіх духовних резервів особистості. Вона є необхідною частиною життя людини, витвором її душі. Саме музиці належить висока «чутливість» до всього, що відбувається навколо, до тих історичних зворушень, які тільки народжуються. Вона завжди узагальнює й синтезує найсуттєвіші та найзначніші проблеми людського життя, викликає до них суспільний інтерес.

Впливаючи на емоційну сферу особистості, музика поглиблює її почуття й переживання, виховує естетичне ставлення до іншої людини та суспільства, доповнює й завершує формування цілісної картини про

навколишній світ. Змістом музичних творів є духовно-естетичні акти, які виникають як реакція людської свідомості на хвилюючі проблеми життя, зумовлені системою цінностей, що склалися. Ці твори – інтелектуально-чуттєве начало, що відкривається свідомості особистості, яке вона вбирає в себе, якщо музика відповідає її духу. Жодний вид виховання не може забезпечити такий рівень почуттів, емоційної сфери, як естетичне виховання. Воно специфічне за своєю сутністю й відрізняється від інших видів виховання саме тим, що формує емоційно-образне світосприймання й світорозуміння. Естетичні емоції та естетичні почуття виконують функції духовного виправлення й становлення особистості. Без естетичного почуття та естетичних переживань людини не існує. Тому естетичне виховання має особливе значення для формування духовності та духовної культури студентської молоді. Водночас естетичне виховання не є окрасою духовності, воно є одним з найважливіших чинників конструювання внутрішнього світу людини.

Музичне мистецтво пізнає дійсність за допомогою художніх образів. Під час музичної діяльності художньо-творчий і життєвий досвід особистості активно «включається» в процес творення художнього образу, який є не тільки гносеологічною, а й естетичною категорією. Художній образ втілює специфіку мистецтва як художньої, естетичної та культурологічної діяльності. Це образ-ідеал, на який рівняється суб'єкт і який допомагає йому відчувати нагальні потреби часу, стимулює й учить впливати на перебіг подій. Ефективний вплив різних видів та жанрів музичного мистецтва на художньо-естетичне виховання студентів активно відбувається завдяки багатоманітності його функцій: пізнавальної, соціальної, виховної, сугестивної, гедоністичної, комунікативної, катарсисної та ін. Музичне мистецтво – це скарбниця інформації про життя людини та навколишній світ, яку воно розглядає, виходячи з позиції уявлень про прекрасне.

Отже, одним із найважливіших напрямів виховання національної свідомості майбутніх вчителів музичного мистецтва засобами музики є засвоєння багатства жанрів творів музичного мистецтва, а також систематична й цілеспрямована їх участь у різних видах творчої діяльності. Тому саме музичне мистецтво повинно посісти одне з пріоритетних місць у навчально-виховному процесі ВНЗ, сприяти забезпеченню комплексного виховання в усій різноманітності його пізнавальної й перетворювальної діяльності, пробудити інтерес до істинного, доброго, прекрасного, допомогти в інтелектуальному, духовно-творчому й естетичному розвитку та естетичному вихованні.

Звісно стаття не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми, а є лише одним із її перспективних напрямів. У подальшому уваги заслуговує напрям впровадження кращих зразків етномузикознавчого матеріалу в контексті вивчення світової музики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. T.Chynczewska-Hennel. *Swiadomość narodowá szlachty ukraińskiej i kochażyny od schyłku XVI do półowy XVII w.* / Warszawa, 1985. – ss. 188.
2. Джандильдин Н. *Природа национальной психологи* / Н. Джандильдин. – Алма-Ата, 1978. – 128 с.
3. Джунусов М. *Введение в марксистско-ленинскую теорию наций* / М. Джунусов. – Ашхабад: Ылым, 1988. – 375 с.
4. Єгорова І. В. *Управління процесом формування національної самосвідомості на уроках музики в сучасних умовах* / І. В. Єгорова // *Управління національною освітою в умовах становлення і розвитку української державності : матеріали всеукр. наук.-практ. конф.* – К. : ІЗМН, 1998. – 137 с.
5. Інтернетресурс Вікіпедія / https://uk.wikipedia.org/wiki/Національна_свідомість
6. Нагорна Л. Категорія «національна ідентичність» в сучасній етнополітології // *Наукові записки: Збірник.* – К. : ІПіЕНД. – Сер. «Політологія і етнологія». – Вип. 6. – С. 3–11.
7. Сміт Е. *Національна ідентичність* / 3 англ. Переклав П. Гаращук. – К. : Основи, 1994. – 224 с.
8. *Философский словарь* / под ред. И. Т. Фролова. – М. : Политиздат, 1991. – 559 с.